

центрах Малої Азії ще продовжувалося карбування срібної монети, причому її основний номінал, який важив за Августа пересічно 11,96 г, а за Клавдія — тільки 10,16 г²⁴, розглядався водночас як тетрадрахма традиційної системи кістофорів і потрійний денарій римської системи²⁵. Якщо велика монета Інепсімея (рис. 1, 8) репрезентувала поширений на всьому Близькому Сході сорт, вона була не тільки потрійним денарієм (про що свідчить пересічна вага дрібних монет з зображенням того самого царя), а й тетрадрахмою (без відповідних розмірних номіналів). Цілком можливо, що попередня емісія ольвійського срібла (рис. 1, 1—3), карбування якого припадає на час переходу від колишньої монетної системи Ольвії до римської²⁶, не тільки «примикала», за словами О. М. Зографа, до римської системи кістофорів, але входила до її складу, де утворювала рідкий номінал — три драхми (або 2¹/₄ денарія).

П. О. КАРЫШКОВСКИЙ

Серебряные монеты послегетской Ольвии

Резюме

Статья посвящена публикации новонайденной серебряной монеты послегетской Ольвии, принадлежащей к числу наиболее редких пумизматических памятников города. Автор сравнивает новую монету с ранее известными серебряными монетами и современной им разменной медью, в связи с чем уточняется хронология ряда ольвийских эмиссий третьей четверти I в. н. э., и предпринимает попытку определить номиналы и систему ольвийского серебра указанного времени. Это имеет важное значение при изучении денежного обращения Ольвии и, в частности, при установлении хронологии и особенностей перехода ольвиополитов к римской монетной системе.

П. І. ХАВЛЮК

Пам'ятки зарубинецької культури на Побужжі

За останні роки на лівобережній частині Середнього Подністров'я і в Південному Побужжі виявлено 24 поселення та могильник зарубинецької культури. Здебільшого ці пам'ятки зосереджені в басейні р. Сіб — лівої притоки Південного Бугу. Вони займають площу — в середньому 400×200 м, інколи більшу (Мар'янівка, Носівці Гайсинського району).

Під час розвідок встановлено, що культурні нашарування на одних селищах досягають товщини 0,5 м, на інших — обмежені поодинокими знахідками кераміки на сучасній поверхні.

Для зарубинецьких селищ вказаного району характерні наземні та напівземлянкові житла із стінами з хворосту, обмащеного глиною. В центрі таких жител споруджувалось наземне вогнище або глиняна піч.

Керамічний комплекс репрезентований трьома групами.

До I, найчисленнішої, групи належить груба, шершава, землісто-сіра кераміка з прямими або відігнутими вінцями, орнаментованими по краю навскісною нарізкою чи пальцевими ямками. Здебільшого, це великі горщики, чаші, миски, невеликі посудини на копічному піддоні, а також глиняні диски.

²⁴ Н. Mattingly. Вказ. праця, стор. LIII.

²⁵ Там же; K. Regling. Kistophoren.— RE, XII, 1924, стор. 525; E. Babelon. Traité des monnaies grecques et romaines, s. I, t. I. Paris, 1901, стор. 513, 547.

²⁶ П. І. Карышковський. Вказ. праця, стор. 114—116.

II групу становить чорна і сіро-коричнева лощена кераміка: миски, середніх розмірів горщики, іноді з ручками, вигнутими у верхній частині під прямим кутом, мініатюрні посудини, можливо, ритуального призначення і чаші на конічному піддоні з добре лощеною поверхнею. За формою миски досить різноманітні. Можна виділити близько десяти типів цього посуду, якщо взяти за основу конфігурацію вінця. Поверхня їх лощена, більшість має вінця з нахилом всередину, місце згину закруг-

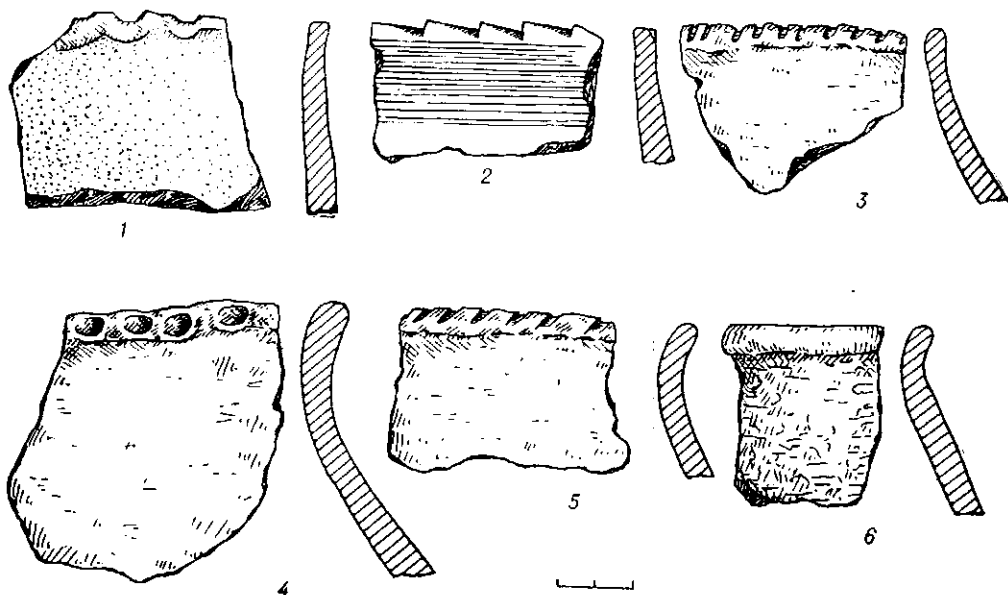

Рис. 1. Кераміка з поселень зарубинецької культури на Побужжі:
1—4 — Мар'янівка; 5—6 — Носівці.

лене або ребристе. Зрідка вінця відігнуті зовні і мають S-видну форму. Переважають миски чорного, червонуватого і зрідка жовтуватого кольорів.

III група кераміки складається з імпортованих античних мисок сірого кольору із загнутим всередину краєм, горщиків з підлощеною поверхнею і численних уламків світло-жовтих і червоних амфор з домішкою піроксену в глині. Вказані амфори мають вузьку шийку, одно- і двоствольні профільовані ручки, конічне або на вузькій циліндричній підставці дно. Сіроглиняний гончарний привізний посуд виготовлений з добре вимішаної глини, майже без домішок. Цей тип кераміки настільки фрагментований, що сказати про нього щось певне поки що важко.

Виробничий інвентар представлений залізними серпами, ножами, пилами, пряслами з стінок амфор, уламками жорен. Серед прикрас найбільш поширені бронзові пронизки-трубки, виготовлені з тонкої кованої бляхи, намисто із скла й пасти, фібули.

У 1966—1969 рр. на трьох зарубинецьких поселеннях (Мар'янівка, Носівці, Рахни) і на могильнику (Рахни) проведені розкопки.

1. **Поселення в с. Мар'янівка.** Розташоване на низькому схилі лівого берега р. Сіб, за 2 км південніше с. Мар'янівки Гайсинського району Вінницької області. У культурному шарі поселення було виявлено сіро-коричневу, шершаву, чорну лощену і зрідка червонувато-коричневу кераміку (рис. 1, 1—4), орнаментовану по краю вінця частіше всього нарізками чи пальцевими ямками, а також значну кількість кісток великих тварин. Товщина шару неоднакова. В прибережній частині він повністю переораний, і майже всі знахідки зустрічаються лише на поверхні поля. У східній частині селища були відкриті залишки чотирьох жител і шести господарських ям.

Перше житло найкраще збереглося. Воно розташоване на схилі плато і було перекрите півметровим шаром ґрунту. Тому оранкою частина культурного шару непошкоджена зовсім. На місці житла знайдено багато кераміки, але контури його не простежені. Зберігся черинь вогнища площею 1 м². Біля вогнища знайдено залізний серп (рис. 2, 10), ніж (рис. 2, 5) і шпору (рис. 2, 6), поблизу житла — дві намистини: одна скляна очкова (рис. 2, 7), друга пастова — імітація очкової намистини

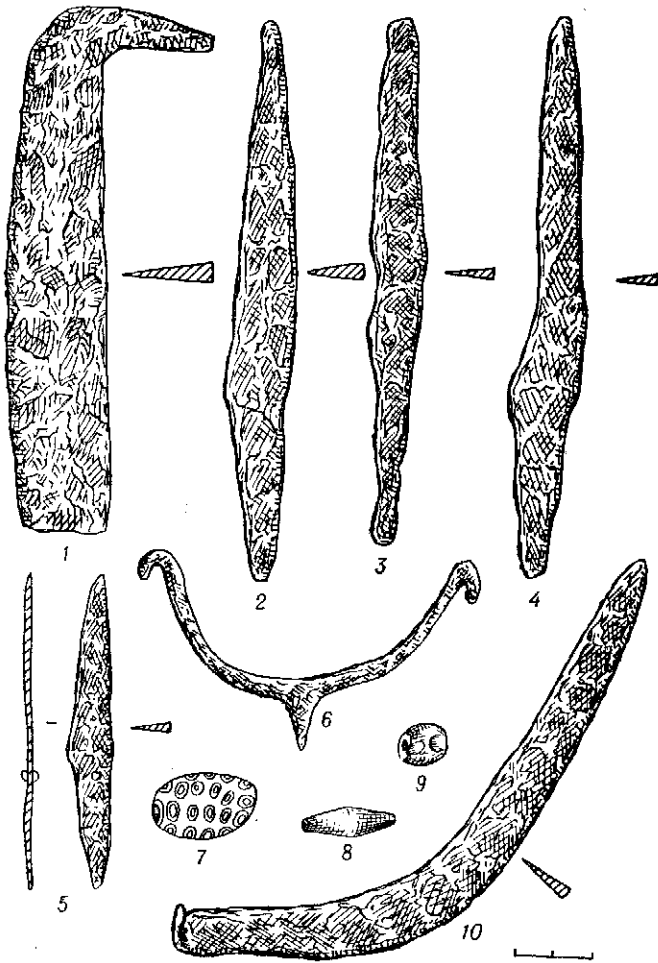

Рис. 2. Залізні знаряддя праці і скляні прикраси з поселень зарубинецької культури на Побужжі:
1—3, 5—7, 9—10 — Мар'янівка; 4, 8 — Носівці.

(рис. 2, 9); пірамідальну ажурну бронзову підвіску (рис. 3, 17), два залізних ножі, струг і серп (рис. 2, 2—3), а також бронзове кільце (рис. 3, 18). Неподалік від житла виявлено кілька бронзових трубочок-пронизів та мініатюрних ліпних посудинок, а також прясел, виготовлених із стінок гончарного привозного посуду — амфор. Одне прясло має біпірамідальну форму і нагадує язигські прясла (рис. 3, 14).

Всі шість ям розташовані поблизу першого житла, східніше і південно-східніше від нього.

У ямі № 1, частково зруйнованій, знайдені частина ліпного горщика чорного кольору з лощеною поверхнею, уламок лощеної миски червонувато-бурого кольору, а також половина жорнового каменя, діаметром 0,5 м, з місцевого білого граніту.

Яма № 2 від першої була на віддалі 2 м. Вона частково пошкоджена розмивом ґрунту. В її заповненні попіл, уламки невеликого горщика з прямими вінцями і лощеною темно-сірою поверхнею та фрагмент стінок жовтоглиняних амфор.

Поблизу ями № 3, заповненої також фрагментами лішнього посуду і амфор (рис. 3, 1—6), знайдена одночленна фібула з двома валиками на дужці й високим прорізним приймачем (рис. 3, 13).

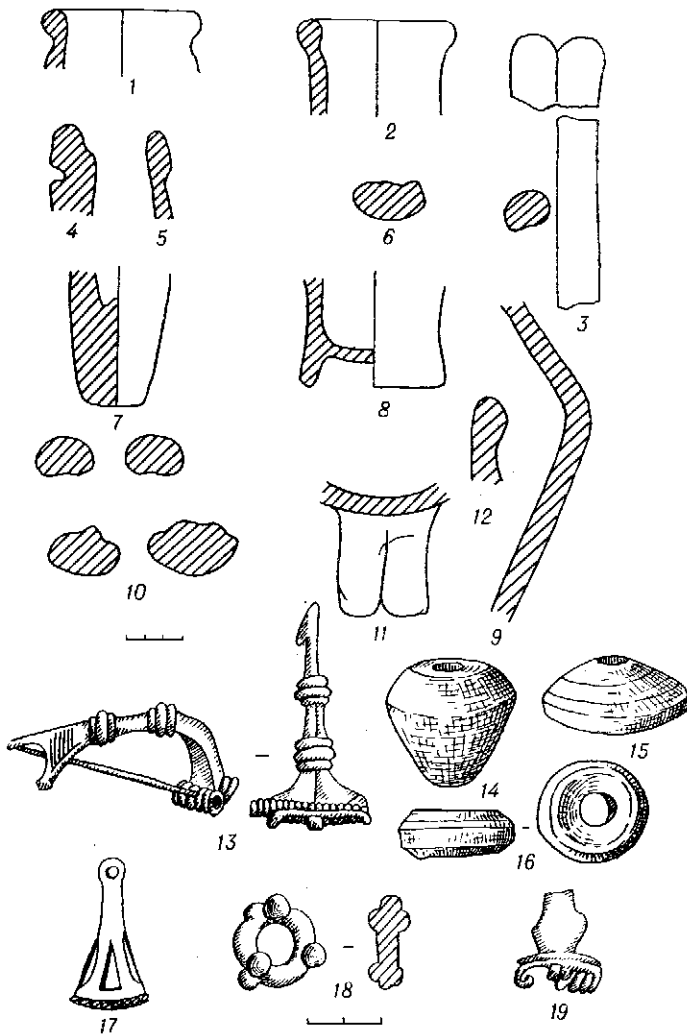

Рис. 3. Речі з поселення Мар'янівка.

Найбільша кількість кераміки зібрана в заповненні ям № 4 і № 5. У них, як і в попередніх,— попіл, дрібне дубове вугілля, кістки тварин. Тут більше, ніж в інших ямах, уламків жовтих і червоноглиняних амфор, лошених, чорного кольору мисок (рис. 4, 1—2, 4, 7), зокрема уламків гончарних античних мисок, а також вінця горщиків з ручками, зігнутими у верхній частині під прямим кутом.

Яма № 6 виявлена в товщі рихлого гумусованого ґрунту за 4 м від череня вогнища першого житла. Стратиграфічні спостереження дозволили дійти висновку, що вона більш раннього походження, хоч в її заповненні знайдено мало кераміки і вона нічим не відрізняється від зразків, зібраних на селищі.

Всі ями за формою однакові: прями вертикальні стінки, глибина їх в межах 1 м, діаметр дещо більший.

Інші три житла збереглися гірше, ніж перше. Культурний шар дуже переораний, і місця розташування жител можна визначити лише за наявністю частково збережених черенів вогнищ. Навколо залишків череня було знайдено кераміку й кістки бика чи корови. На території поселення

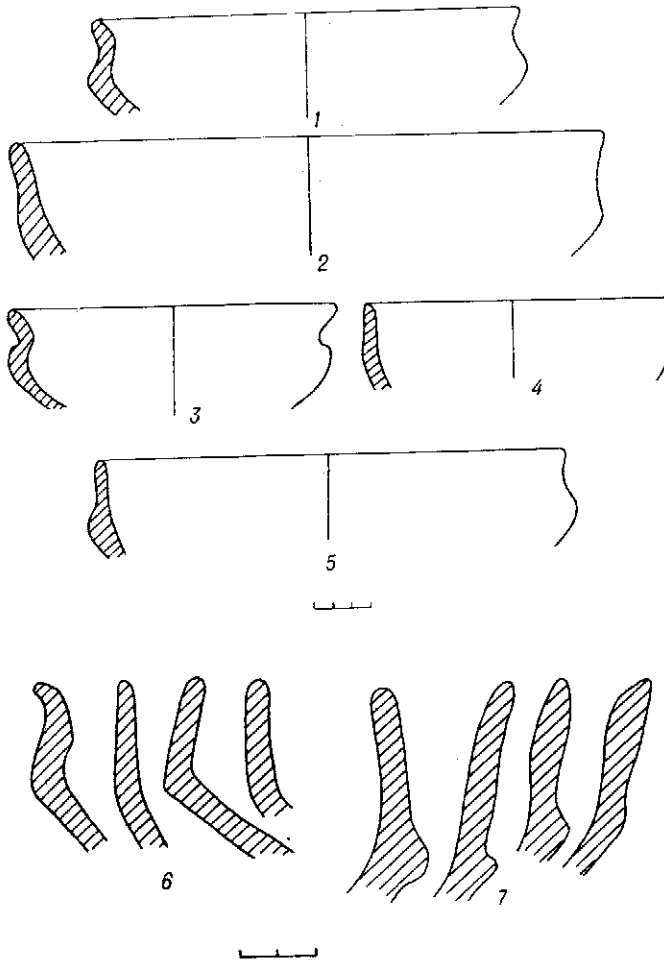

Рис. 4. Зразки мисок з поселень зарубинецької культури на Побужжі:

1, 2, 4, 7 — Мар'янівка; 3, 5, 6 — Носівці.

виявлено уламок браслета, кілька зламаних бронзових голок від фібул, а також частину фібули (рис. 3, 19).

Товщина культурного шару у східній частині поселення поблизу житла № 1 більша, ніж біля річки, у західній частині. Враховуючи, що поблизу першого житла простежена перекрита яма, можна зробити висновок: східна частина дослідженої пам'ятки була заселена більш тривалий час, а можливо, і дворазово.

2. Поселення у с. Носівці. На відміну від мар'янівського воно розташоване на плато з стрімкими до річки схилами. Площа його близько 400×250 м. На зораній поверхні в окремих місцях чітко помітні плями житлових споруд і навіть обпалена глина від черенів вогнищ, зачеплених плугом. На двох таких плямах були закладені розкопи розміром 8×8 м². У першому розкопі, крім зруйнованого череня вогнища, знайде-

но чимало фрагментів посуду. У другому, розташованому вище, де культурний шар не переораний, на рівні давньої денної поверхні збереглась глиняна обмазка стін з відбитками жерди. Контури житла не простежені. Тут зібрано багато кераміки, аналогічної мар'янівській (рис. 1, 5, 6), але біднішої за формою. Під завалом глини виявлено роздавлену миску з ямковим орнаментом зсередини і «перлинами» зовні під краєм нахилених всередину миски і рівно загладжених вінець. Поверхня миски злегка лоцена. Поблизу житла відкрито господарську яму, заповнену

Рис. 5. Зарубинецький могильник в с. Рахни на Побужжі. Поховання № 2.

кістками тварин і керамікою, серед якої багато фрагментів мисок (рис. 4, 3, 5, 6). Серед металевих знахідок погано збережений ніжик (рис. 2, 4), голка від фібули, бронзова трубчаста пронизка, двоколірна пастова підвіска у вигляді сидячого лева, синя скляна намистина (рис. 2, 8).

Обидва поселення відносяться до розвинутої пори зарубинецької культури. За наявністю світлоглиняних з вузькою шийкою амфор, профільованими круглими одно- і двоствольними ручками (рис. 3, 1—12), характерними для Північного Причорномор'я I ст. до н. е.— I ст. н. е.¹, а також сильно профільованої фібули західного типу з високим прорізним приймачем I ст. н. е.², селища Мар'янівка і Носівці можна датувати I ст. до н. е.— I ст. н. е. До цього часу, можливо, відносяться поселення Гнатівка Гайсинського району, Бортники Тульчинського району та ін.

У 1968—1969 рр. на могильнику в с. Рахни Гайсинського району розкрито площу понад 300 м² і виявлено 12 трупоспалень у ямках.

Перше поховання знайдено в 1954 р. під час розвідки на прокладеній тут польовій дорозі. Дошовими потоками залишки трупоспалення було розмито й вони опинились на поверхні. Інші поховання розкопані на відстані 6—7 м одне від одного і на глибині 0,4—0,6 м від рівня сучасної поверхні. У неглибоких овальної форми ямках, площею близько 2 м², за обрядом трупоспалення вміщені кістки, зверху яких викладено череп та супровідний інвентар (металеві прикраси, намисто, прясла, горщики). З'ясовано, що 11 похованих спалено на стороні і 1 на місці поховання.

Поховання мають певні особливості.

¹ И. Б. Зеест. Керамическая тара Боспора.— МИА, № 83. М., 1960, стор. 162, 164, табл. XXVI, 59 а—61 а; XXVIII, 64 а.

² А. К. Амброз. Фибулы Юга Европейской части СССР.— САИ, ДІ—30. М., 1966, стор. 39, табл. VII, 17.

Поховання № 1 розмите, супроводжувалось товстостінним, виготовленим із червоної глини горщиком з прямими вінцями і злегка опуклими боками. Серед кальцинованих кісток кілька прикрас: дротяна дуговидна бронзова ссречка, пронизь-трубка, уламок пружини від фібули і оплавлена намистина блакитного кольору. Ямка, в якій містились залишки спалення, розмита водою і не простежена.

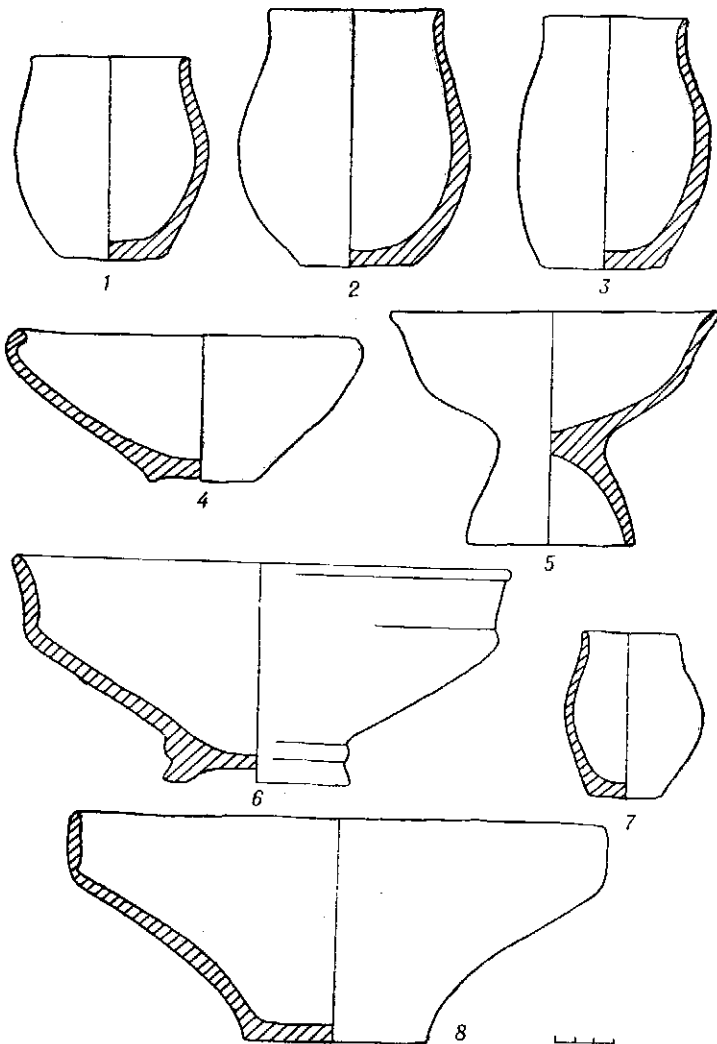

Рис. 6. Зразки кераміки з могильника в с. Рахни:
1—3 — поховання № 2; 4 — поховання № 3; 5—7 — поховання № 4; 8 — поховання № 5.

Поховання № 2 (рис. 5) — в овальній ямці, розміром $2 \times 1,5$ м. Кальциновані кістки і супровідні предмети лежали нижче орного шару на 10 см. Зверху спалених кісток стояли три невеличких горщечки (рис. 6, 1—3) на відстані 40—60 см один від одного. У шарі ґрунту межі між кістками не спостерігалось, можливо, внаслідок розорювання. Лише нижній шар кісток і один горщечок були дещо відокремлені, що створює враження наявності в одній ямі двох чи трьох окремих поховань. Серед кальцинованих кісток знайдено 17 намистин з білуватого мінерала, схожого на опал, 11 пастових кольорових намистин, дуже деформованих вогнем, два прясла із стінок гончарного горщика і третє глиняне біко-

нічної форми, дротяна спіраль, можливо, пружина від фібули, три бронзових трубочки-пронизи, залізне кільце (рис. 7, 5), відеркоподібна залізна підвіска і невідомого призначення залізний предмет (рис. 7, 4).

Поховання № 3. Трупоспалення на місці виявлено у круглій ямі (1,8×1,9 м), на глибині 0,2 м. Тут знайдено лише кілька перепалених кісток, грудочки червоної обпаленої землі та шматки неповністю згорілих дубових полінь з поховального вогнища, а серед них частково пошкоджена сіра гончарна антична миска (рис. 6, 4).

Поховання № 4 супроводжувалось найбільшою кількістю предметів. Кальциновані кістки і посудини були розосереджені на площі близько 2 м². У верхній частині поховання стояли три великих горщики: два з лощеною жовто-коричневою поверхнею, третій — чорний лошений, з ручкою біля самих вінець. Цей посуд пошкоджений оранкою. Нижче горщиків знаходився суцільний шар кальцинованих кісток, серед яких був маленький чорного кольору горщик (рис. 6, 7), накритий пісковиковою плиткою, чорнолощена чаша на конічному піддоні (рис. 6, 5), а поруч з нею коричнева, на піддоні, з шорсткою поверхнею, перевертута догори велика миска (рис. 6, 6). Серед кісток знайдена одночленна фібула з широкою спинкою, орнаментованою по краю двома рядами пунктирних ліній (рис. 7, 6), очкових фібул (рис. 7, 7, 8), можливо, від четвертої фібули (рис. 7, 13), два дротяних браслети, один з яких на кінцях орнаментований насічкою (рис. 7, 10), уламок плетеного з дроту браслета чи гривні (рис. 7, 9), три прясла: одне біконічне глиняне, два плоских, виготовлених з стінок гончарних горщиків. Тут знайдено 15 намистин із мінерала, три скляних, три з голубої маси з рифованою поверхнею. До однієї з цих намистин прикипіли залишки скла.

Поховання № 5 сильно зруйноване. Зверху палених кісток лежали уламки двох мисок чорного кольору з лощеною поверхнею, роздавлений червоноглиняний горщик з прямими віnciaми і опуклими боками, черепки від великих горщиків коричнево-жовтого кольору, з лощеною поверхнею і два прясла з стінок гончарних посудин.

Серед кісток, початкове положення яких у верхній частині було зрушене оранкою, знайдено близько десяти мінеральних намистин, кілька дуже оплавлених скляних намистин, бронзову пустотілу намистину чи підвіску, в середині якої було плавлене скло, а також деформовану пружину від фібули (рис. 7, 14). Дещо збоку і вище поховання в орному шарі виявлений браслет із злегка потовщеними кінцями, що нагадують голови гадюк (рис. 7, 15).

Поховання № 6 (рис. 8) перекривалось шаром ґрунту товщиною 0,35 м. Частина спалених кісток пошкоджена оранкою. Залишки похованого простежені на площі 0,8×0,9 м. Серед них гостродонна червоноглиняна з конічним дном амфора, збережена лише у нижній частині. Овальна в перерізі непрофільована ручка амфори знайдена в кількох метрах від поховання в орному шарі. Інших речей не виявлено.

Поховання № 7 збереглося краще, але палені кістки знаходились зразу ж під орним шаром землі, на глибині 0,35 м від сучасної поверхні, де вони займали площу 1,4×1,1 м. Поховальна яма не простежена. З південного боку скупчення кісток лежала очкова фібула, а в північно-східній частині поховання — пружина з залізним стержнем від фібули. Тут знайдено пичню частину коричневого опуклобокого з ручкою горщика, кілька уламків від горщика чи миски, виявлених безпосередньо в шарі кальцинованих кісток.

Поховання № 8 розташоване на відстані 21 м від попереднього, під орним шаром. В могильній ямі, глибиною 0,1 м, яка простежена лише в північній частині, кістки лежали на площі 1,2×1,4 м. Поховання дуже пошкоджене оранкою. Супровідний інвентар: пошкоджений гончарний сіроглиняний глечик, досить схожий на однотипний посуд черняхівської культури, лежав поверх кісток, стінка розбитого з двома ручками біля

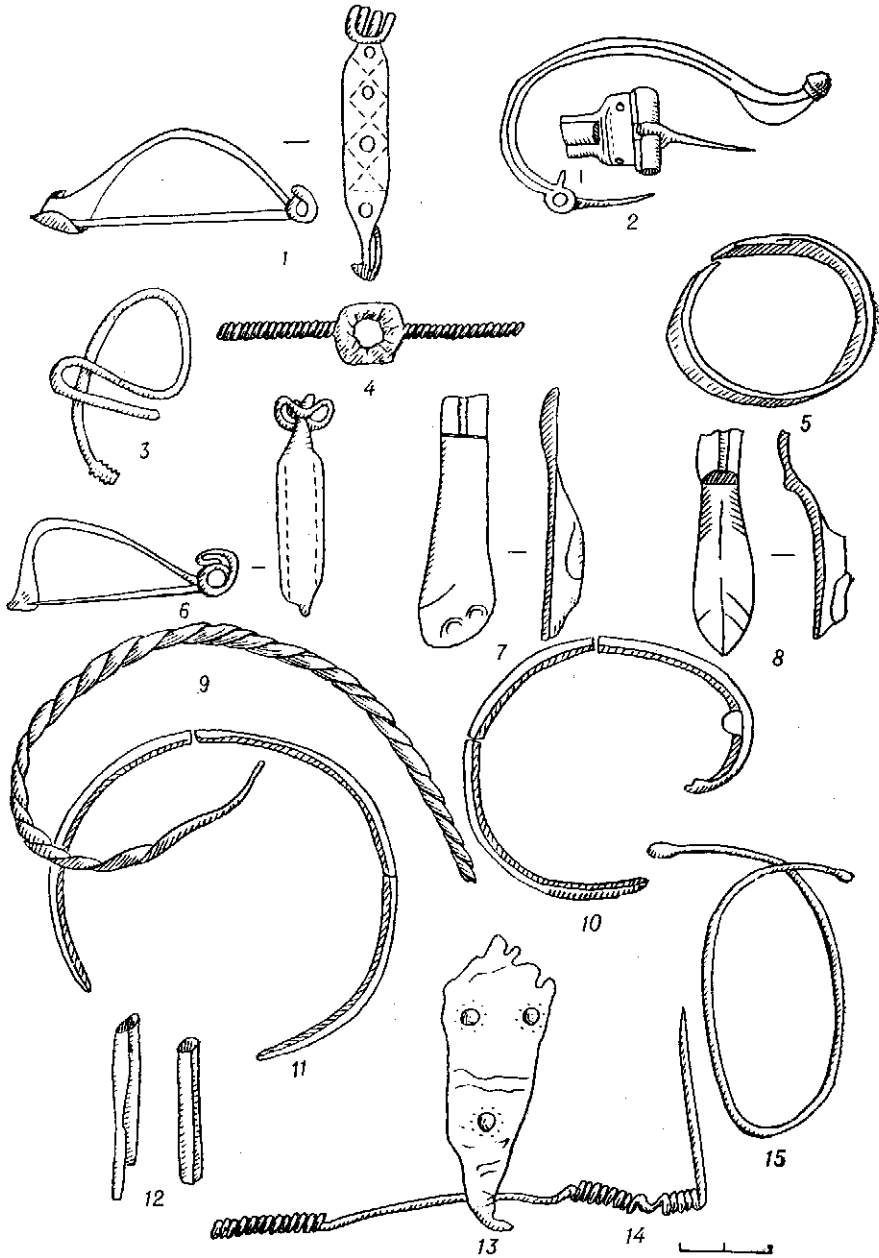

Рис. 7. Речі з поселення і могильника в с. Рахни на Побужжі.

1 — фібула (житло № 1); 2—3 — знахідки з орного шару; 4—5 — залізні предмети (поховання № 2); 6—8 — фібули; 9—11 — браслети; 12 — трубочки-пронизи; 13 — щиток фібули; 14 — пружина від фібули (поховання № 4); 15 — браслет (поховання № 5).

вінець ліпного лощеного горщечка; металеві предмети: куски литого трикутного в перетині браслета, трубчаста бляшана і спіральна дротяна пронизки, значна частина пірамідальної форми підвіски чи дзвоника і стержень залізного шила чи голки.

Поховання № 9 розташоване на 20 м північніше поховання № 3. Лише на 0,1 м його поверхня була нижче від рівня орного шару, що сприяло кращому збереженню порівняно до інших поховань. Всі речові знахідки й кальциновані кістки займали овальну в плані площу 2×2 м; кістки й окремі посудини, які пощастило частково реставрувати, лежали

помітно відокремленими скупченнями, створюючи суцільну масу лише в центрі поховання. Напевне, в цьому місці було колективне поховання, здійснене, імовірно, одночасно.

Перше місцезнаходження займало південно-західну частину площі і складалось з перепалених кісток. Тут виявлено ліпний горщик із злегка відігнутими назовні вінцями. Деяка кількість кісток, перемішаних з землею, лежала у горщику, але, зважаючи на те, що він був розбитий, кіст-

Рис. 8. Зарубинецький могильник в с. Рахни. Поховання № 6.

ки потрапили у нього пізніше. Знайдено також велику очкову фібулу без пружини й голки, мінеральну намистину.

У другому скупченні кісток виявлено сильно профільовану одночленну фібулу причорноморського типу з двома намистинами — валиками на спинці і конічною намистиною на кінці голівки, а також гачком для тетиви. Аналогії цьому типу фібул добре відомі³. Знайдено також плоске прясло з стінки амфори, кілька уламків бронзових голок, дві невеликі частинки дротяних спіральних пронизок (пастова, деформована у вогні червона намистина і зігнута залізна бляшана смужка). Керамічні знахідки представлені двома невеликими горщиками. Один — тюльпаноподібної форми зі слабо відігнутими вінцями та овальними ручками. Зовні його поверхня підлощена, внизу вона світло-коричнева, зверху біля вінця чорна, а всередині червонувата. Другий горщечок також чорного кольору, але з широким денцем і трохи ширшою шийкою. Верхня частина його не збереглась, а на спинці вціліла частина ручки.

Біля третього скупчення кісток лежало дві посудини. Одну з них пощастило повністю реставрувати. Це банкоподібний горщик з прямими вінцями і виразним у нижній частині піддоном, висота його 12 см. Поверхня горщика шершава. Другий горщик чорного кольору. Від нього вціліла лише частина стінки з ручкою і дном. Висота цього горщика, імовірно, не перевищувала 10 см. Серед палених кісток знайдено більше 10 скляних і пастових намистин, повністю деформованих вогнем, невелику бляшану, частково розгорнуту трубчасту і дротяну спіральну пронизку.

Четверте скупчення кісток супроводжувалось також двома горщиками. Перший зберігся лише у верхній частині. Він має досить відігнуті

³ А. К. Амброс. Фибулы Юга Европейской части СССР, табл. 8, 6—8.

вінця її опуклий тулуб. Поверхня його темно-коричнева, в окремих місцях, можливо, від повторного перебування у вогні, червонувата. В середині горщик чорного кольору. Другий горщик червонувато-коричневого кольору, випуклий поблизу дна, здається, ніби вінця його павмисне видовжені, край їх орнаментований легкою насічкою. Поверхня його дуже шершава, зі слідами загладжування. Вдалося реставрувати лише половину горщика.

Поховання № 10 розміщене за 6 м на південний схід від попереднього. Кістки й посуд перекривались 0,3 м шару ґрунту, тому частина поховання була переміщена постійною оранкою в напрямі схилу. Куски великої ліпної, землисто-чорного кольору посудини траплялись на поверхні орного шару і в самому шарі в кількох метрах від поховання.

Основні залишки поховання концентрувались двома скупченнями на віддалі 20—30 см одне від одного. Перше складалось з кількох кісток і битого посуду. Серед черепків виявлені очкова фібула і шийна дротяна гривня зі слідами фігурної обробки на кінцях і замком у вигляді двох кульок, що заходили одна за одну. Скупчення кальцинованих кісток розміром 0,4×0,4 м лежало на північний схід від речових знахідок. Правда, й тут серед кісток знайдено дно великого горщика і бронзову ромбовидну підвіску з отвором майже посередині.

Поховання № 11 виявлено за 14 м західніше від попереднього. Після зняття орного шару простежено контури поховальної ями овальної форми, глибиною 0,3 м, розміром 1,4×1,7 м. Крім перепалених людських кісток тут знайдено намистини (мінеральну, пастову і скляну), плоске прясло зі стінками амфори та кілька черепків ліпної темно-сірої посудини.

Поховання № 12 розміщене на протилежному боці розкопу. Кальциновані кістки і супровідні предмети були на глибині 0,35 м від сучасної поверхні в овальній ямі розміром 1,45×1 м, глибиною 0,15 м, яка витягнута по довгій осі з південного сходу на північний захід. Супровідний інвентар представлений двома мінеральними намистинами, залізною пружиною з частиною голки від фібули, половиною дротяного браслета і кованою бронзовою сережкою у вигляді півмісяця.

Верхня частина багатьох поховань зруйнована оранкою. Цим пояснюється наявність на поверхні кальцинованих кісток, намистин, фрагментів кераміки, шарпінної фібули типу «Авцисса» (рис. 7, 2) і уламка якоїсь прикраси (рис. 7, 3).

Поселення, синхронне могильнику, розташоване на протилежному схилі плато. Їх розділяє струмок, що протікає в глибокій долині. Місця розташування житлових і господарських споруд фіксуються на зораній поверхні вслікою концентрацією кісток тварин, уламків кераміки і темними плямами гумусованого ґрунту.

Частково зруйноване напівземлянкове житло розкопане у стінці глинища. Воно заглиблене у материк на 0,7 м. Розміри вцілої частини 3×3,5 м. По довгій вісі напівземлянка орієнтована на південний схід — північний захід, тобто паралельно до схилу і річкової долини. На долівці житла збереглися залишки глиняної печі чи вогнища у вигляді купи обпаленої глини площею 1,2×1 м. У верхній частині вона являла собою аморфний шар, ближче до долівки — комкувату структуру, серед якої містилися уламки посуду. В південному кутку розчищено господарську яму діаметром близько 1 м, глибиною 0,3 м. Її заповнювали вугілля, попіл, черепки, в тому числі уламки червоноглиняної тонкостінної амфори, кістки свині і зуба бика чи корови. У заповненні житла знайдені уламки горщиків сіро-коричневого і чорного кольору з вінцями, прикрашеними по краю нарізкою і пальцевими ямками, черепки чернолощенних мисок і глиняних дисків з лощеною поверхнею.

Керамічний матеріал, ідентичний горщикам і мискам, знайдений на могильнику. Поблизу печі лежала ціла одночленна фібула з широкою

спинкою. Вона орнаментована перехрещеними (у вигляді ромба) пунктирними лініями. В середині кожного ромба є коло (рис. 7, 1).

Серед датуючих предметів найбільш ранньою є шарнірна фібула типу «Авцисса». Вона належить до першої половини I ст. н. е.⁴, але серед фібул із Рахнів є і більш пізні. Одночленні фібули з широкою орнаментованою спинкою виходять за межі I ст. н. е. і датуються II, навіть III ст. н. е.⁵ Ареал їх поширення — Північне Причорномор'я.

Таку саму пізню дату дають і очкові фібули. Знахідки їх відомі на Зарубинецькому могильнику⁶. У Середнє Подністров'я і Південне Побужжя вони потрапили з Нижньої Вісли і Пруссії. Альмгрен їх датує II ст. н. е.⁷ Одна з фібул, аналогічна рахнівським, датується бронзовою монетою Фаустини. До цього слід додати й те, що амфора з шостого поховання також дає дату I—II ст. н. е. Таким чином, можна зробити висновок, що могильник і селище в с. Рахни Гайсинського району існували до кінця першої половини II ст. н. е., а можливо й довше.

Виявлені в Дністро-Бузькому басейні пам'ятки зарубинецької культури є південними і віддаленими від основного району поширення цієї культури. Отже, ареал її території в нинішньому розумінні значно ширший, ніж він був відомий до цього.

Південнобузька і середньодністровська група пам'яток зарубинецької культури має чимало особливостей. У складі своїх комплексів вона містить переважаючі предмети північнопричорноморського імпорту, що пояснюється не лише зв'язками зарубинецького населення південнобузького і середньодністровського басейнів з античним світом, а й деякою відірваністю від основного ареалу зарубинецької культури.

Щодо зв'язків з Північним Причорномор'ям, то треба мати на увазі, що південнобузька група зарубинецького населення перебувала на території, де проходили на рубежі і в перших століттях нашої ери торговельні шляхи вздовж Дністра⁸ і Дніпра⁹. Півний вплив на південнобузьке і лівобережно-середньодністровське населення могли мати і племена Прутсько-Дністровського межиріччя¹⁰, що були у перших століттях нової ери під впливом римського світу. Цікаво, що частина керамічного матеріалу з Рахнівського поселення і могильника, а також інших зарубинецьких поселень Побужжя й Середнього Дністра має деякі риси, характерні для кераміки черняхівської культури (грубі ліпні горщики коричневого і червонувато-коричневого кольорів і сіра антична гончарна кераміка).

Це попередні спостереження, але вони дають змогу ставити питання про спільність культурного розвитку населення на території Південного Побужжя і лівого берега Середнього Дністра у пізньозарубинецький і ранньочерняхівський періоди (II—III ст. н. е.).

⁴ А. К. Амброз. Вказ. праця, стор. 26, табл. 4, 16.

⁵ Там же, стор. 43, табл. 5—9.

⁶ В. П. Петров. Зарубинецький могильник.— МИА, № 70. М., 1959, стор. 43, рис. 3—11.

⁷ Oskar Almgren. Studien über Nordeuropäische Fibelformen der ersten nachchristlichen Jahrhunderte. Stockholm, 1897, стор. 27.

⁸ М. А. Тиханова. Роль Западного Причерноморья в сложении культуры Приднестровья первых веков н. э.— КСИИМК, вып. VIII. М., 1940, стор. 67—69.

⁹ Е. В. Максимов. История населения Среднего Приднепровья на рубеже нашей эры. Автореферат кандидатской диссертации, 1968.

¹⁰ М. А. Романовская. Об этнической принадлежности населения, оставившего памятники типа Лукашевки.— Древние фракийцы в Северном Причерноморье. М., 1969, стор. 81—95.

П. И. ХАВЛЮК

Памятники зарубинецкой культуры на Побужье

Резюме

За последние годы на территории Южнобугского и левобережной части Днестровского бассейна открыто свыше 20 зарубинецких поселений.

Раннезарубинецкие памятники представлены поселениями, исследованными у сел Марьяновка и Носовцы Гайсинского района (бассейн р. Собь) и др. На этих поселениях вскрыты наземные легкие жилища, обнаружено значительное количество лепной гончарной посуды, а также керамической тары античного производства (обломки светлоглиняных амфор с одно- и двуствольными ручками I в. до н. э.), найдены железные орудия труда и украшения, среди которых выделяются сильно профилированные фибулы западного типа с прорезным приемником I в. до н. э.— I в. н. э. Исходя из этих материалов, упомянутые поселения можно датировать I в. до н. э.— I в. н. э.

Вторая группа зарубинецких памятников представлена могильником и поселением в с. Рахны Гайсинского района (на р. Собь), а также несколькими пунктами на Южном Буге. На могильнике раскопано 12 трупосожжений в ямах, одно из которых совершено на месте, остальные на стороне. Погребальный инвентарь позволяет датировать могильник концом I—II в. н. э.

На одновременном с могильником поселении раскопаны полуземляночные жилища размером 4×3,5 м и наземные, площадь которых не установлена.

Для позднезарубинецких памятников Буго-Днестровского региона характерны некоторые черты в керамике и домостроительстве, а также погребальном обряде, которые в последующее время получают развитие в черняховской культуре, что дает возможность предполагать существование некоторой преемственности между этими культурами.